

7. Архів Коша Нової Запорозької Січі: корпус документів 1734-1775. – К., 2003. – Т. 3. – 952 с.
8. Архів Коша Нової Запорозької Січі: корпус документів 1734-1775. – К., 2006. – Т. 4. – 884 с.
9. Архів Коша Нової Запорозької Січі: корпус документів 1734-1775. – К., 2008. – Т. 5. Реєстр Війська Запорозького Низового. – 523 с.
10. Грибовський В. Петро Калнишевський: нарис біографії // Петро Калнишевський та його доба. Збірник документів та матеріалів. / Упорядники В. Грибовський, В. Мільчев, І. Синяк. – К., 2009. – С. 4 – 35.
11. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, ф. 112., № 76.
12. Лиман І. І. Стосунки Коша Війська Запорозького і київських митрополитів з церковних питань в період Нової Січі // Запорізький державний університет. Наукові праці історичного факультету. - Дніпропетровськ, 1997. - Вип. II. - С. 50 – 61.
13. Мищик Ю.А. З джерел до історії Нової Січі // Південна Україна XVIII-XIX століття. Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ. – Запоріжжя: РА „Тандем У”, 1996. – В.2. – С. 5 – 12.
14. Панашенко В. Нова Січ (1734 – 1775 рр.) // Козацькі Січі (Нариси з історії українського козацтва XVI – XIX ст.). – К.: Запоріжжя, 1998. – С. 149 – 189.
15. Петро Калнишевський та його доба. Збірник документів та матеріалів / Упор. В. Грибовський, В. Мільчев, І. Синяк. – К., 2009. – 456 с.
16. Синяк І. Видова структура документації Війська Запорозького доби Нової Січі // Український археографічний щорічник. Нова серія. – В. 13/14. – К.: Український письменник, 2009. – С. 73 – 89.
17. Синяк І. Паспорти, як різновид засвідчувальної документації Війська Запорозького Низового доби Нової Січі // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Історичні науки. – В. 6. Збірник праць присвячений професору Миколі Павловичу Ковальському. – Острог, 2004. – С. 58 – 76.
18. Синяк І. Прикордонні “люб’язності”. Етюди з історії запорозько-польських стосунків доби Нової Січі (1734 – 1775) (декілька документів з Головного архіву давніх актів у Варшаві) // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – Рівне: Видавець О. Зень, 2014. – В. 25. – С. 20 – 25.
19. Скальковський А. А. Наезды гайдамак на Западную Украину в XVIII столетии 1733 – 1768. – Одесса, 1845. – 430 с.
20. Слабченко М. Паланкова організація запорозьких вольностей // Матеріали до історії адміністративного устрою Південної України (друга половина XVIII – перша половина XIX століття). – Запоріжжя, 1999. – С. 411 – 491.
21. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДІАК України), ф. 51., оп. 3., спр. 8894.
22. ЦДІАК України, ф. 51., оп. 3., спр. 11972.
23. ЦДІАК України, ф. 51., оп. 3., спр. 20332.
24. ЦДІАК України, ф. 229., оп. 1., спр. 29.
25. ЦДІАК України, ф. 229., оп. 1., спр. 30.
26. ЦДІАК України, ф. 229., оп. 1., спр. 37.
27. ЦДІАК України, ф. 229., оп. 1., спр. 45.
28. ЦДІАК України, ф. 229., оп. 1., спр. 49.
29. ЦДІАК України, ф. 229., оп. 1., спр. 58.
30. ЦДІАК України, ф. 229, оп. 1., спр. 90.
31. ЦДІАК України, ф. 229., оп. 1., спр. 104.
32. ЦДІАК України, ф. 229, оп. 1., спр. 139.
33. ЦДІАК України, ф. 229., оп. 1., спр. 146.
34. ЦДІАК України, ф. 229., оп. 1., спр. 175.
35. ЦДІАК України, ф. 229., оп. 1., спр. 192.
36. ЦДІАК України, ф. 229., оп. 1., спр. 213.
37. ЦДІАК України, ф. 229., оп. 1., спр. 232.
38. ЦДІАК України, ф. 229., оп. 1., спр. 300.
39. ЦДІАК України, ф. 229., оп. 1., спр. 324.
40. Ченцова Н.В. Атестати запорозьких козаків в архіві Коша нової Запорозької Січі як джерело до вивчення козацьких біографій // Історія і особистість історика: збірник наукових праць присвячених 60-річному ювілею професора Ганни Кирилівни Швидько – Дніпропетровськ: НГУ, 2004. – С. 139 – 154.

УДК: 2, 27-28; 3, 32:322

Р. Шеретюк

ТАКТИЧНІ ПРИЙОМИ ЕТНОКОНФЕСІЙНОЇ ПОЛІТИКИ САМОДЕРЖАВНО-СИНОДАЛЬНИХ СТРУКТУР В ПЕРШІ РОКИ ПІСЛЯ «ВОЗЗ’ЄДНАННЯ» ГРЕКО-УНІАТИВ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ І БІЛОРУСІ З РОСІЙСЬКОЮ ПРАВОСЛАВНОЮ ЦЕРКВОЮ 1839 Р.

У статті розкривається характер етноконфесійної політики Російської імперії в перші роки після «возз’єднання» греко-уніатів Правобережної України і Білорусі з Російською Православною церквою 1839 р.

Ключові слова: Російська імперія, Правобережна Україна, Греко-Уніатська Церква, Російська Православна Церква, «древньоправославні», «возз’єднані».

The article reveals the nature of ethnic and religious policy of the Russian Empire in the early years after the «reunification» of Greek-Uniate Right-Bank Ukraine and Belarus with the Russian Orthodox Church in 1839.

Key words: Russian Empire, Right Bank Ukraine, Greek-Uniate Church, the Russian Orthodox Church, «drevnopravoslavni», «reunited».

Актуальність дослідження. У науковій літературі, присвяченій історії Греко-Уніатської Церкви на Правобережній Україні, увага вітчизняних дослідників головним чином зосереджена на механізмах, засобах та методах етноконфесійної політики російського самодержавства, спрямованих на її ослаблення і ліквідацію 1839 р. Водночас характер, зокрема тактичні прийоми його етноконфесійної політики після скасування Греко-Уніатської Церкви не стали предметом спеціальних наукових студій.

Постановка проблеми. Розгляд окремих аспектів зазначеної проблеми знаходимо у працях дореволюційних істориків [4; 6; 10; 16], а також сучасних українських дослідників [1; 5]. Але оскільки вони розглядали її у загальних рисах, вона потребує нового, більш докладного висвітлення.

Мета і завдання дослідження полягають у розкритті тактичних прийомів етноконфесійної політики самодержавно-синодальних структур Російської імперії в перші роки після «возз’єднання» греко-уніатів Правобережної України і Білорусі з Російською Православною Церквою 1839 р.

12 лютого 1839 р. у Полоцьку за участі греко-уніатського «керуючого духовенства», зокрема єпископа Литовського Йосифа Семашка, єпископа Полоцького Василя Лужинського та вікарного єпископа Брестського Антонія Зубка, був підписаний «Соборний Акт», де містився «твердий намір визнати єдність їх Церкви з Православно-Кафолічною Східною Церквою і знаходитися в послусі Св. Синоду» [15, арк. 489]. Одночасно із Соборним актом ними було складене також «всепідданіше прохання» на ім'я імператора Миколи I про дозвіл приєднатися до «прабатьківської Православної Всеросійської Церкви» і про «милостивий дозвіл приєднаним уніатам дотримуватися до певного часу вкоріненних західних звичаїв, які не суперечать єдності віри». Вони, зокрема, стосувалися зовнішнього вигляду греко-уніатських священників, різка зміна якого відповідно до православно-синодальних вимог могла, на переконання духовного керівництва, «позбавити їх корисного впливу на паству». Саме тому єпископи клопотали про виявлення до возз'єднаного духовенства і народу поблажливості щодо цього [16, с. 51].

Вже 26 лютого, повернувшись до Петербурга, єпископ Й. Семашко вручив означені документи обер-прокуророві Синоду графу Протасову, а 1 березня вони були «піднесені» імператорові, який наказав передати їх у Синод для «відповідної постанови». На двох засіданнях Синоду – 6 і 23 березня 1839 р. – возз'єднання Греко-Уніатської Церкви з Російською Православною було затверджене [11]; Греко-уніатська духовна колегія, перейменована в Білорусько-Литовську духовну колегію, була підпорядкована Синоду, а її головою призначено єпископа Литовського Й. Семашка з наданням йому сану архієпископа [15, арк. 322, 391]. 25 березня «Синодальне діяння», що вмішувало постанову про «прийняття Греко-Уніатської Церкви в повне і цілковите єднання з Православною Східною Церквою» було передане імператорові Миколі I, на якому він власноруч написав: «Дякую Богові і приймаю» [6, с. 55].

З поданих дореволюційним дослідником І. Чистовичем відомостей випливало, що на час написання полоцького Соборного акту, «дали зобов'язання» приєднатися до православ'я в Литовській єпархії 834 священника і 62 ченців, а в Білоруській – 330 священників і 17 монахів. Тих же, хто ці «зобов'язання» не надав, було в Литовській єпархії 116 священників і 95 ченців, а Білоруській – 305 священників і 77 монахів [16, с. 51]. Відтак, згідно з цими даними, до Російської Православної Церкви приєдналося 1 243 особи духовного звання, а 593 особи, тобто третина уніатського духовенства, яка залишилася після депортації «неблагонадійних» і «підбурливих» елементів, відмовилася возз'єднатися. Щоправда, кількість останніх поступово зменшувалася. Про це свідчать надіслані до духовних правлінь письмові заяви низки багатьох колишніх греко-уніатських кліриків, де містилися запевнення у їхній «готовності» приєднатися до православ'я [4, с. 441, 483, 511, 513, 531, 532].

У квітні 1839 р. Синод видав постанову про приєднання Греко-Уніатської Церкви до Російської Православної та ретельний нагляд за тим, щоб у ввірених колишньому уніатському духовенству церквах використовувався виключно «Східний Нікейсько-Царгородський символ православної віри» і в церковних молитвах обов'язково поминався Священний Синод. З цього часу у відповідних документах, які засвідчували особу, у графі про віровизнання вже писалося «православний» [15, арк. 778].

Варто наголосити на тому, що царська адміністрація, зіткнувшись із виявами непокори не лише уніатського духовенства, але й пересічних парафіян проти трансформацій, що їх зазнала Греко-Уніатська Церква під час підготовки до її скасування 1839 р., добре усвідомлювала, що на цьому етапі перед нею стоїть завдання уникнення протестів із боку населення краю. Саме тому справжній переполох у Петербурзі спричинило несанкціоноване прилюдне читання синодальної постанови про приєднання уніатів до Російської Православної Церкви в Білоруській єпархії. Її керівник, єпископ Оршанський Василій, отримавши друкований екземпляр указу про нього та не маючи відповідних роз'яснень, порадившись зі спеціально присланим із Петербурга чиновником Скрипичиним [2], вже наступного дня наказав прочитати його в Полоцькому соборі. У столиці такий чиник ієрарха викликав неабияку стурбованість, а Скрипичину з цього приводу навіть була оголошена сувора догана за «непродуманість» дій, оскільки, як зазначалося в листі, який обер-прокурор Синоду К. Протасов надіслав на його ім'я, «за передбаченим вище планом, возз'єднання належало здійснити непомітним чином, з відома лише духовенства і цивільних властей, без публічного оголошення і, відповідно, без будь-якого враження на народ» [16, с. 57]. Солідаризуємося з висновком авторів третього тому 10-ти томного видання «Історія релігії в Україні», що з того, якою гарячковою була реакція великоросійської столиці на цей випадок, що міг викликати невдоволення та опір уніатів, видно, наскільки неупевнено почували себе царський уряд і Синод у своїх діях щодо них. Тобто, вони розуміли хиткість адміністративно-силового вирішення уніатської проблеми [5, с. 244].

Зазначимо, що ці побоювання не лише не були позбавлені сенсу, але мали під собою реальне підґрунтя, оскільки, володіючи інформацією про «місцеві обставини», вони прагнули обійти «гострі кути» у справі оприлюднення урядових указів щодо «возз'єднання» Греко-Уніатської Церкви з Російською Православною. Однак усе ж окремих протестів у зв'язку із оголошенням синодального указу про єднання греко-уніатів з православними уникнути не вдалося. Саме тому, як випливає із секретного листування між представниками цивільних і духовних структур, в деяких місцевостях, з огляду на вірогідну негативну реакцію населення на проведене зверху «возз'єднання» греко-уніатів з Російською Православною Церквою, публічного оголошення про його здійснення не відбулося. Так, із листа архієпископа Литовського Мінському губернаторові М. Сушкову від 19 серпня 1839 р. дізнаємося, що в Лещинському і Пінському монастирях «ще не оголошений указ про приєднання Уніатів до Православної Церкви, і тут ще потрібні особливі розважливі заходи... для остаточного утвердження Православ'я» [4, с. 464]. Зокрема, з цією метою єпархіяльне керівництво відряджало в монастирі «надійних» ченців, головне завдання котрих полягало у проведенні відповідної роботи зі схилення насельників чернечих обителей до «благочестя» [4, с. 469].

На місцеве керівництво був покладений обов'язок пильно стежити за ходом «возз'єднання» і негайно реагувати на будь-які «відхилення» від очікуваних імператорським двором наслідків цього. Однак побоювання уряду не підтвердилися: звіти високопосадовців краю містили в собі переважно схвальні відгуки про здійснене «возз'єднання». Так, у рапорті Смоленського, Вітебського і Могилевського генерал-губернатора П. Дякова графові О. Бенкендорфу від 12 травня 1839 р. зазначалося, що коли він «дізнався, які враження зроблені на уми поселенців і римських католиків цим указом», то зібрані ним відомості «обнадіюють». З його слів, підлеглість Синоду не справила на парафіян «ніякого особливого враження» і «вони навіть не помічають, що під час Богослужіння не поминають Папу», а також «з боку поміщиків Римського закону не помічено тепер, і, найвірогідніше, не передбачається в майбутньому ніяких протидій у справі Унії» [3, арк. 2]. Більше того, у аналогічному донесенні від 16 травня цей губернатор писав, що 14 травня в Успенському соборі Вітебська «за великого скупчення народу» відбулася святкова літургія, яку провели «древньоправославні» митрополит Київський Філарет і єпископ Полоцький і Вітебський Ісидор, а також «возз'єднаний» єпископ Оршанський Василій. Під час неї був прочитаний відповідний указ, однак «тиша, спокій, благоговіння не були ніким порушені». Відтак, робив висновок губернатор П. Дяков, «ця подія подає надію, що справа возз'єднання здійсниться і утвердиться благополучно» [3, арк. 4 - 5]. Зазначимо, що низка рапортів губернатора П. Дякова до вищого керівництва імперії свідчить про особливу увагу до цього питання [3, арк. 17 - 17 зв.; 18; 19 - 19 зв.; 20 - 20 зв.; 23-24].

З цього приводу привертає увагу також рапорт із грифом «секретно» майора корпусу жандармів Ломачевського, направлений графові Бенкендорфу 12 червня 1839 р., зокрема прикладена до нього записка «Погляд на важливу для Росії подію приєднання Унії до Православної східної церкви» [3, арк. 12 - 16]. У ній Ломачевський наголошував, що «Глибоко продумані заходи мудрого Уряду нашого увінчалися блискучим успіхом» [3, арк. 13 - 13 зв.]. Далі йшлося: «Подія, така важлива в політичному відношенні, відбулася, так би мовити, непомітним чином, не здійснюючи ні найменшого за зовнішніми ознаками потрясіння в умах Католиків, котрі не можуть не розуміти однак, що перевага маси народу, який сповідує православу релігію, послужить віднині надійною запороюкою спокою тутешнього краю, і обіцяє Вітчизні нашій незліченні моральні вигоди» [3, арк. 14]. Запопадливий цього чиновника перед вищим керівництвом «сподвигнула» його на наступне висловлювання: «Подія ця додасть надзвичайно цікаву сторінку в історії щасливого для Росії царювання Мудрого Монарха – християнина! Півтора мільйона напівкатоликів-Уніатів, котрі впродовж двох з

половиною століть визнавали над собою владу Папи, відділилися від нього і повернулися під покров рідної церкви своєї. Вся освічена Європа зі здивуванням дивиться на цю подію, і не може не визнати, що Уряд наш досяг мети своєї одними лише заходами лагідності» [3, арк. 14 зв.].

Зазначимо, що Апостольська Столиця досить скупко відреагувала на «возз'єднання» греко-уніатів Правобережної України з Російською Православною Церквою. Папа Римський Григорій XVI мав надію дипломатичним шляхом владнати справи з царським урядом і тому утримувався від публічного осуду насильства над уніатами в Росії. Він намагався умовити канцлера Австрії Меттерніха, щоб той виступив на захист уніатів перед російським царем, однак Меттерніх «дипломатично викручувався», заявляючи, що «Господнє натхнення допоможе Святейшому Отцеві в цій справі» [7, с. 102 – 103]. Зрештою, 22 листопада 1839 р. Папа Григорій XVI виголосив «Алокацію» - промову на консисторії кардиналів, у якій обійшов мовчанкою дії царського уряду, а натомість критикував «руських уніатських єпископів, які піддалися схизмі» [7, с. 103]. На цьому, по суті, вся турбота Папи Римського про втрачених у Росії уніатів закінчилася. На нашу думку, така позиція Апостольської Столиці пояснюється характером міждержавних стосунків між нею і Російською імперією, що лежали більше в геополітичній площині, ніж у релігійній. Збереження дипломатичних стосунків з таким серйозним політичним гравцем, як Росія, навіть ціною втрат однієї з підлеглих Святого Престолу – Греко-Уніатської Церкви, мало на той час для нього більш пріоритетне значення [1, с. 6 – 7, 20].

Що стосується ставлення передових кіл російського суспільства до проведеної урядом кампанії приєднання греко-уніатів Правобережжя до Російської Православної Церкви, то воно в цілому відповідало великоімперським настроям. Однак це пояснюється не стільки їхнім схваленням дій імператорського двору, як неможливістю висловлення або ж демонстрації інших, неспівзвучних з лейтмотивом урядових рішень, думок. Зокрема, французький мандрівник, маркіз де Кюстін, відвідавши Росію, у своїх «Спогадах» відзначав «організований деспотизм» як одну з провідних рис миколаївської епохи. У цьому контексті привертає увагу наступне його висловлювання: «Зовнішній порядок, що царює в Росії, – лише ілюзія; під ним ховаються хвороби, що підточують державний організм. Уряд, який нічого не соромиться, тому що він намагається все приховати, і досягає цього, більш страшний, ніж міцний; в нації – недомагання, в армії – отупіння, у владі – жах, що відчують навіть ті, хто найбільше вселяє страх; раболіпство в церкві, лицемірство у знатних, неосвіченість і злидні в народі і Сибір для всіх, – ось якою зробили країну необхідність, історія, природа, провидіння, наміри якого завжди непроглядні» [8, с. 102]. Відтак, сувора підконтрольність усіх сфер життя тогочасного суспільства самодержавній владі, ледь не тотальний нагляд за будь-якими проявами нелояльності до центру унеможлилювали широкі громадські акції осуду чи критики з приводу «возз'єднання» греко-уніатів Правобережної України з Російською Православною Церквою. Як писав де Кюстін, «таємні переслідування, яких зазнало чимало уніатських священників, обурюють найбайдужіші серця, однак у країні, де відстані і таємниця сприяють свавілля і надають постійну підтримку найтиранічнішим актам, всі насилля залишаються прихованими» [8, с. 122].

Водночас «возз'єднання» греко-уніатів України і Білорусі з Російською Православною Церквою додало незручностей, що були пов'язані з надзвичайно широким розтягненням колишніх уніатських єпархій. Воно, зокрема, спричинило змішання і зіткнення ієрархічних прав «древньоправославних» і «возз'єднаних» архієреїв. Так, після офіційного «возз'єднання» у Мінській єпархії виявилось одразу три самостійних архієрея – два «возз'єднаних» – Йосиф і Василь, і один православний – Никанор. Крім того, доволі часто траплялися випадки, коли в одному селі в «древньоправославній» церкві поминали під час богослужіння православного єпископа Ісидора, а у «возз'єднаній» – «возз'єданого» єпископа Василя.

У зв'язку з цим цивільне керівництво «возз'єднаних» греко-уніатів заявляло про невідповідність і навіть безглуздість такого становища Південно-Західного краю. Зокрема, місцевий губернатор, князь М. Долгоруков у своєму листі до обер-прокурора Синоду графа Протасова з цього приводу писав: «Теперішній розподіл єпархіяльного духовного правління, за злиття колишньої унії з православ'ям, має в багатьох відношеннях значні незручності, тим більше, що православні і возз'єдані церкви знаходяться в одному і тому ж поселенні, а між тим підлягають різним єпархіяльним керівництвам, адже в одній і тій же єпархії постало тепер дві єпархії православні і два різних управління». Саме тому він рекомендував обер-прокуророві Синоду «поквапитися з новим розмежуванням єпархій» [10, с. 374].

Вже 1840 р. відбулося переведення церков і парафій з однієї єпархії в іншу. При цьому бралось до уваги, щоб межі єпархії співпадали з кордонами губернії. Так, були відрховані з Литовської єпархії до Мінської ті парафії і церкви, що знаходилися в Мінській губернії, а від Мінської єпархії до Литовської – ті, що перебували в Гродненській губернії і Білостокській області [14]; з Білоруської єпархії до Мінської – парафії, що знаходилися в Мінській губернії; з Білоруської єпархії до Литовської – парафії Віленської губернії [9, с. 290]; з Білоруської єпархії до Могилевської – парафії Могилевської губернії, і зрештою, з Могилевської єпархії до Білоруської – парафії і церкви Вітебської губернії [13]. Відтак, 1840 р. було облаштовано чотири західні єпархії, що склалися майже виключно з «возз'єданого» з православ'ям колишнього греко-уніатського населення: Литовська, Полоцька (Білоруська), Мінська і Могилевська.

Перша з них, Литовська, обіймала терени Віленської і Гродненської губерній, а також Білостокської області. Її архієреєві Йосифу Семашку було присвоєно звання архієпископа Литовського і Віленського; місцеперебування йому призначене було Вільно, де в розпорядження Литовського архієпископа перейшов Свято-Троїцький Віленський монастир. Полоцька єпархія була обмежена кордонами Вітебської губернії. Її очільник отримав найменування єпископа Полоцького і Вітебського, замість Білоруського, як називався до «возз'єднання» греко-уніатський архієрей, і замість Полоцького і Віленського, як називався «древньоправославний». Мінська єпархія знаходилася в межах Мінської губернії; її архієрей, замість колишньої назви Мінського і Гродненського, отримав найменування Мінського і Бобруйського [12]. Могилевська єпархія залишилася в колишніх межах, лише отримала нового єпископа – Ісидора. Мінська і Волинська єпархії теж отримали нових архієреїв: Мінський єпископ Никанор був переведений на Волинь, а на його місце в Мінськ був призначений «возз'єднаний» вікарій Литовський, єпископ Брестський Антоній Зубко.

Варто наголосити на тому, що облаштування «возз'єднаних» єпархій Південно-Західного краю не обмежилось розмежуванням чотирьох вищевказаних єпархій. Надзвичайно важливим для російського уряду було питання, кому підпорядкувати церкви «возз'єднаних» греко-уніатів. Імператорському двору було відомо, що «возз'єдане духовенство особливо боялося підкоритися «древньоправославним» архієреям, характер і манера керівництва яких уявлялася йому таким страхіттям, що багато з них не приймали православ'я виключно з цієї лише причини». Саме тому, беручи до уваги таку налаштованість «возз'єданого» духовенства, в Литовській, Мінській і Полоцькій єпархіях були призначені «возз'єдані» архієреї.

Що стосується «возз'єднаних» церков і парафій Київської, Волинської і Подільської губерній, то 1841 р. всі вони були підпорядковані місцевим «древньоправославним» архієреям. Однак, щоб пом'якшити і дещо полегшити перехід «возз'єданого» духовенства під керівництво «древньоправославних» очільників, останнім Синод видав «особливі правила» для управління «возз'єднаним» духовенством.

По-перше, в них містився суворий припис бути поблажливими і уважними до «возз'єднаних» священнослужителів. Зокрема, місцевому вищому духовному чинництву було велено вибирати в члени консисторій, духовних правлінь і опікуств про бідних духовного звання по одній особі з «возз'єданого» духовенства. Крім того, «особливі правила» містили вказівку залишити «возз'єднаних» благочинних на їх посадах; навіть екзаменаторів приписувалося обирати з-поміж «возз'єданого» духовенства. Зрештою, «особливі правила» забороняли місцевому керівництву вимагати від «возз'єднаних» священнослужителів змінювати одяг, ростити бороду і волосся тощо.

Про намагання царського уряду і вищих духовних кіл обережно і доволі стримано (у цій надзвичайно делікатній ситуації) підпорядкувати «возз'єднане» духовенство Правобережної України урядуванню православних архієреїв свідчить також особливе секретне розпорядження імператора Миколи I, де, згідно з «височайшою волею», містився припис, щоб «возз'єднаному з православ'ям духовенству і народу була виявлена поблажливість щодо не супротивних сутності православ'я місцевих звичаїв, що, від довготривалої до них звички, не можуть бути в короткий час змінені». До них, зокрема, були віднесені: неслужбовий одяг «возз'єданого» духовенства, відсутність бороди, а також «деякі молитовні звички, що не порушують догматів Православної Церкви». Зрештою, «височайша» інструкція передбачала навіть випадки упушень і проступків з боку «возз'єданого» духовенства, владнати які місцевому правлінню вимагалось «заходами наскільки можливо поблажливими і негласними» [10, с. 378 – 379].

Висновки. Отже, царська адміністрація, зіштовхнувшись із виявами непокори не лише уніатського духовенства, але й пересічних парафіян проти трансформацій, що їх зазнала Греко-Уніатська Церква під час підготовки до її скасування 1839 р., добре усвідомлювала, що на цьому етапі перед нею стоїть завдання уникнення протестів із боку населення. Духовні та світські чиновники розуміли, що успіх усієї справи утвердження позицій російського православ'я в цьому регіоні значною мірою буде залежати від виваженості, тобто обережності, розсудливості, поступливості і навіть поблажливості їхніх дій.

Адміністративно-силове вирішення уніатської проблеми зумовило те, що публічного оголошення про його здійснення не відбулося. Замовчування та нерозголошення акту звернення греко-уніатськими ієрархами 12 лютого 1839 р. в Полоцьку «возз'єднання» їхньої Церкви з Російською Православною стало запобіжним засобом потенційних масових протестів уніатського населення. Більше того, задля унеможливлення широких громадських акцій осуду чи критики з цього приводу, російський уряд повною мірою використав можливості адміністративного ресурсу: стеження за ходом «возз'єднання», негайна реакція на будь-які «відхилення» від очікуваних імператорським двором наслідків цього, а також тотальний нагляд за будь-якими проявами неояльності до центру.

Компактне адміністративно-територіальне облаштування «возз'єднаних» епархій, призначення їхніх духовних очільників з-поміж «возз'єднаних» архієреїв, виконання синодальних «особливих правил» щодо «возз'єданого» кліру, зокрема, його допуск до керівних посад, а також поступливість щодо деяких вкорінених греко-уніатських звичаїв, наприклад, тих, що стосувалися зовнішнього вигляду греко-уніатських священників стали провідними тактичними прийомами самодержавно-синодальних структур в перші роки після «возз'єднання» греко-уніатів Правобережної України і Білорусі з Російською Православною Церквою 1839 р.

Джерела та література

1. Бистрицька Е. Східна політика Ватикану в контексті відносин Святого Престолу з Росією та СРСР (1878-1964 рр.): Монографія / Е. Бистрицька. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2009. – 416 с.
2. Государственный архив Российской Федерации, г. Москва (далі - ГА РФ). – Ф. 109. Третье Отделение Его Императорского Величества Собственной Канцелярии. 4 экспедиция. – Оп. 179. 1839 г. – Д. 58. Дело о командировании надворного советника Скрипицына в западные губернии по делам греко-униатским.
3. ГА РФ. – Ф. 109. – Оп. 179. 1839 г. – Д. 111. О подчинении Греко-Униатской Духовной Коллегии Святейшему Синоду – и о ходе присоединения Унии к Православию. (14)
4. Записки Иосифа, митрополита Литовского: В 3 т. – СПб.: Типография Императорской Академии Наук, 1883. – Т. 3. – VI + 1402 с.
5. Історія релігії в Україні: У 10 т. / [редкол.: А. Колодний (голова) та ін.]. – К.: Український Центр духовної культури, 1996-1999. – Т. 3. Православ'я в Україні / [за ред. А. Колодного, В. Климова]. – 1999. – 560 с.
6. Киприанович Г. Я. Высокопреосвященный Иосиф Семашко, митрополит Литовский и Виленский. Очерк его жизни и деятельности по воссоединению западнорусских униатов с православною церковью в 1839 г. С портретом м. Иосифа / Г. Я. Киприанович. – Вильна: Типография И. Блюмовича, 1894. – 139 с.
7. Ленцик В. Українська Католицька Церква в Росії до її ліквідації (1772-1839/75) / В. Ленцик // Берестейська унія (1596-1996): Статті й матеріали. – Львів: Логос, 1996. – С. 95-111.
8. Николаевская эпоха: Воспоминания французского путешественника маркиза де Кюстина. С приложением дневника А. О. Смирновой (1845 г.). – М.: Т-во Скоропечатни А. А. Левенсон, 1910. – 164 с.
9. Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе: В 55 т. – Т. XV. 1840. Отделение Первое. - СПб.: В Типографии II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1841. – 855 с.
10. Сборник Императорского Русского Исторического Общества: Т. 113. Материалы для истории Православной церкви в царствование императора Николая I. – СПб.: Типография Товарищества «Общественная Польза», 1902. – Кн. I. – 468 с.
11. Центральный исторический архив г. Москвы (далі – ЦИАМ). – Ф. 203. Московская Духовная Консистория. – Оп. 487. 3 стол, 1 экспедиция. – Д. 14. Указ Синода об уведомлении всех духовных правлений, канцелярий консисторий, епархиальной администрации и др. об объединении греко-униатской церкви с православно - католической Восточной церковью с сопроводительным письмом Московского губернского правления и выписка из журнала Московской духовной консистории об исполнении указа.
12. ЦИАМ. – Ф. 203. – Оп. 488. 3 стол, 1 экспедиция. – Д. 19. Указ Синода о передаче церковью Белостокской области и Гродненской губернии в Литовскую епархию, церковью Минской губернии из Литовской в Минскую епархию, переименовании архиепископа Минского и Гродненского в архиепископа Минского и Бобруйского и др. и выписки из журнала Московской духовной консистории о передаче копий указа в духовные правления.
13. ЦИАМ. – Ф. 203. – Оп. 488. – Д. 30. Указ Синода о слиянии Белорусской епархии с Полоцкой и передаче церковью Могилевской губернии из Белорусской в Могилевскую епархию и выписки из журнала Московской духовной консистории об уведомлении духовных правлений об указе.
14. ЦИАМ. – Ф. 203. – Оп. 491. 3 стол, 1 экспедиция. 1842-1843. – Д. 4. Указ Синода о преобразовании северо-западных губерний и изменении границ Литовской и Минской епархий и выписки из журнала Московской духовной консистории об уведомлении об указе духовных правлений Московской епархии.
15. ЦИАМ. – Ф. 203. – Оп. 746. – Д. 744. Указы Синода за 1839 г.
16. Чистович И. Пятидесятилетие (1839-1889) воссоединения с Православною церковью западно-русских униатов: Обзор событий воссоединения в царствование императора Николая I / И. Чистович. – СПб.: Синодальная Типография, 1889. – 64 с.

УДК 94(477.83/.86) «1772/1914» :37:271.4(477)

І. Рудянин

УЧАСТЬ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОГО ДУХОВЕНСТВА У РОБОТІ ТОВАРИСТВА «ПРОСВІТА» 1868-1914 РР.

У статті розглянуто один із найважливіших аспектів роботи галицького греко-католицького духовенства, а саме національно-культурну діяльність. Охарактеризовано участь духовенства у заснуванні та роботі товариства «Просвіта».

Ключові слова: греко-католицьке духовенство, Східна Галичина, товариство «Просвіта».